

Janusz Rusaczyk

artykuł

„Sposoby postępowania nauczycieli przedszkolnych z problemem przemocy domowej doświadczanej przez dziecko”

Biorąc pod uwagę okres przedszkolny, nauczyciele i wychowawcy przedszkolni oraz szerzej traktowany personel przedszkola są często jedynymi osobami spoza środowiska rodzinnego dziecka, z którymi ma ono kontakt. Niewątpliwie znajdują się oni w gronie osób, na których ciąży obowiązek ochrony dziecka przed złym traktowaniem. Są to bowiem osoby zobowiązane do szczególnej ochrony i wsparcia dziecka, zwłaszcza, że krzywdzenie dzieci bezpośrednio uderza w realizację kluczowych celów przedszkola, takich jak wspieranie całościowego rozwoju ich wychowanków. Podstaw dostarcza tu nie tylko wymiar profesjonalny i moralny, nakazujący nauczycielom bycie „rzecznikami” dziecka, ile również prawo, traktujące przemoc wobec dziecka w kategoriach niewątpliwego przestępstwa. Przepisy polskiego prawa wspierają instytucje opiekuńczo-wychowawcze i edukacyjne, oferując im możliwość niesienia pomocy dziecku, co do którego istnieje wiarygodne i poparte dowodami podejrzenie, iż jest ono ofiarą przemocy w rodzinie. Przedszkola jako instytucje oraz nauczyciele i wychowawcy przedszkolni jako indywidualne osoby mogą złożyć prawne zawiadomienie oraz brać czynny udział w toczącym się postępowaniu przeciwko sprawcom przemocy wobec dziecka.

Trudności w rozpoznaniu przemocy domowej doświadczanej przez dziecko

Niemniej jednak, w przypadku dzieci w wieku przedszkolnym wykrycie, iż dziecko mogłoby doświadczać przemocy domowej, okazuje się dużo bardziej problematyczne, aniżeli w przypadku starszych dzieci. Jak zauważa Kevin Browne, jednym z najważniejszych czynników pojawiania się tych trudności jest w rzeczy samej etap rozwojowy, na którym znajdują się dzieci przedszkolne, a w szczególności te najmłodsze. Bariery rozwojowe w dużej mierze nie pozwalają takim dzieciom na wejście w rolę wiarygodnego informatora o tym, co je spotyka, ponieważ:

- w dużej mierze nie są one w stanie w sposób komunikatywny opowiedzieć dorosłym o swoich przeżyciach. Zwłaszcza młodsze dzieci przedszkolne posiadają pomimo progresu w wymiarze rozwoju mowy, ograniczony repertuar słownictwa i spore problemy z odpowiednią identyfikacją zależności czasowych, opisu zachowań, czy wyglądu. Braki w tym zakresie istotnie utrudniają pracownikom przedszkola i innym osobom dorosłym

zrozumienie ich narracji;

- w wieku przedszkolnym dzieci często nie uświadamiają sobie jeszcze, że są ofiarami przemocy, a to, co robi sprawca mogą uważać za naturalne, czy też „normalne” zachowanie. W związku z tym nie pojawia się wyraźna potrzeba opowiadania o tym innym osobom;
- dzieci mogą też bać się sprawcy przemocy w domu i dlatego zachowują milczenie;
- dzieci przedszkolne, szczególnie te młodsze, mogą nie rozpoznawać potrzeb wynikających z doznawania przemocy (bezpieczeństwo i ochrona przed sprawcą). W rezultacie nie ujawniają one żadnych sygnałów, że „coś jest nie tak”, ani też nie są motywowane do szukania pomocy u dorosłych.

W związku z tym, jakkolwiek dzieci w młodszy wieku przedszkolnym nie są w stanie same z siebie mówić o doznawanej krzywdzie, szczególna rola spoczywa na pracownikach przedszkola, którzy mogą zaobserwować pewne symptomy fizyczne i behawioralne świadczące o tym, iż w przypadku danego dziecka mogłaby mieć miejsce przemoc w rodzinie (najczęstsze objawy somatyczne i zachowania dziecka, które mogą być wiarygodnym sygnałem doświadczania przemocy w rodzinie zaprezentowałem w poniższej tabeli. Potrzebna jest tu jednak nie tylko odpowiednia, specjalistyczna wiedza nauczyciela przedszkolnego, dotycząca zaburzeń i urazów we wszystkich sferach rozwojowych, ale także odpowiedni poziom wrażliwości wychowawcy, empatii, nastawienia na zrozumienie oraz gotowości do podjęcia odpowiednich działań.

Najczęstsze objawy somatyczne i zachowania wskazujące na to, że dziecko
doświadcza przemocy w rodzinie

RODZAJ PRZEMOCY DOMOWEJ	OBJAWY SOMATYCZNE	ZACHOWANIE
Przemoc fizyczna	✓ uszkodzenia skóry o charakterystycznym kształcie i strukturze w zależności od typu urazu; ✓ urazy tkanek miękkich na twarzy, policzkach, pośladkach, wargach, karku, tułowi i udach; ✓ wygląd uszkodzeń ciała niespójny z opisywanymi przyczynami urazu; ✓ pręgi i siniaki po uderzeniach w różnych stadiach gojenia się; ✓ złamania i skręcenia niespójne z ich opisywanymi przyczynami; ✓ ślady po oparzeniach w różnych częściach ciała; ✓ skaleczenia na twarzy (usta, wargi, oczy, dziąsła); ✓ obrzęki w okolicy brzucha, wymioty; ✓ wyłysienie plackowate skóry głowy (ślady po wyrwanych włosach); ✓ ślady uderzeń wskazujące na bicie przez dorosłych	✓ wyraźna niechęć i unikanie kontaktów fizycznych z osobami dorosłymi; ✓ przejawianie uczuć nieadekwatnych do wieku; ✓ ujawnianie skrajnych zachowań (agresja <i>versus</i> izolacja); ✓ ubrania zakrywające kończyny górne i dolne, noszone w upalne dni; ✓ ewentualna niechęć do powrotu do domu
Przemoc psychiczna	✓ zaburzenia mowy; ✓ niższa waga i wzrost w porównaniu do rówieśników; ✓ objawy fizycznego bicia; ✓ niekiedy nie występują żadne symptomy	✓ objawy kompulsywne i nerwicowe (ssanie palca, kołysanie się, moczenie); ✓ wyraźne zachowania antyspołeczne; ✓ demonstrowanie zachowania skrajnego (agresywnego lub całkowicie uległego)

Przemoc seksualna	✓ ujawnianie dyskomfortu podczas chodzenia i siedzenia; ✓ znaki urazów i uszkodzeń w okolicy ust; ✓ stan zapalny pochwy u dziewczynek, obecność wydzieliny; ✓ zasinienie, obrzęk i otarcia naskórka w okolicach narządów płciowych i na ich powierzchni wewnętrznej; ✓ zapalenie sromu; ✓ zaburzenia w oddawaniu moczu; ✓ ewentualne objawy chorób przenoszonych drogą płciową	✓ trudności w kontaktach społecznych; ✓ potencjalne złe relacje z rówieśnikami
Zaniedbywanie dziecka	✓ głód, odwodnienie; ✓ zaniedbania w zakresie higieny ciała ✓ zły stan jamy ustnej, próchnica zębów; ✓ nieodpowiednie do rozmiarów dziecka i pogody ubranie, stale noszona, brudna odzież; ✓ apatia, zmęczenie; ✓ zarażenie pasożytami, wszawica; ✓ liczne uszkodzenia skóry, owrzodzenie; ✓ niezaspokojone potrzeby fizyczne	✓ częste przyprowadzanie dziecka do przedszkola za późno, często za późno jego odbieranie; ✓ częste zasypianie dziecka; ✓ sygnalizowanie głodu

Działania personelu przedszkolnego w przypadku podejrzeń stosowania przemocy domowej wobec dziecka

Zaprezentowane powyżej symptomy krzywdzenia dziecka w rodzinie nie stanowią co prawda całkowicie wiarygodnego dowodu na obecność tego destruktywnego zjawiska, jednak są wystarczającą podstawą do podjęcia przez pracowników przedszkoli odpowiednich działań, mających na celu zweryfikowanie tych podejrzeń. Konieczne jest wówczas zebranie różnych informacji, dotyczących uwarunkowań zdrowia i możliwości rozwojowych dziecka (dokumentacja medyczna, historia chorób, urazów, hospitalizacji, dane o ogólnym stanie zdrowia) oraz sytuacji domowej dziecka (sytuacja opiekuńczo-wychowawcza w rodzinie, jej sytuacja socjo-ekonomiczna, obecność uzależnień, obecność ewentualnych postępowań sądowych dotyczących opieki nad dziećmi). Jeśli przedszkole nie dysponuje niektórymi informacjami, powinno wówczas zwrócić się po nie do innych instytucji (np. pomoc społeczna, ośrodek zdrowia), a nawet zdobyć te informacje bezpośrednio od rodziców. Oprócz wzmożonej obserwacji dziecka, dotyczącej jego zachowań społecznych i wyrażanych emocji, skuteczne mogą okazać się rozmowy z osobami z najbliższego otoczenia danej rodziny (sąsiedzi), które mogłyby zauważać pewne niepokojące sytuacje. Odpowiednio przeprowadzona analiza sytuacji dziecka w rodzinie, pozwalająca na uwiarygodnienie sygnałów krzywdzenia, ustalenie potencjalnych sprawców przemocy i jej typów oraz stopnia zagrożenia bezpieczeństwa dziecka, jest kluczowym warunkiem zaplanowania interwencji.

Nieuniknioną częścią tego postępowania jest zasadniczo rozmowa z rodzicami. W przypadku przedszkola okazuje się ona tym łatwiejsza, że do kontaktów tych dochodzi stosunkowo często. Tu ujawnia się jednak wiele trudności, bowiem przemoc rozgrywająca się w czterech ścianach to temat intymny i drażliwy, zarówno dla rodzica-sprawcy, jak i dla rodzica nie krzywdzącego, który najczęściej również jest ofiarą przemocy. J. Różyńska zwraca w tym kontekście uwagę na tzw. „efekt pierwszego wrażenia”, gdzie „(...) ofiara przemocy może być bardzo niespokojna, niepewna, może zachowywać się niekompetentnie lub agresywnie. Sprawca

natomiast może robić bardzo pozytywne wrażenie. Ale pamiętajmy, że to gra przygotowana dla innych właśnie po to, aby sprawca czuł się bezkarnie”. Nawet jeśli pedagog potrafi w rozmowie z rodzicem „wrażliwie uderzyć” w sedno sprawy, może wywołać mechanizmy obronne, szczególnie u rodziców nie krzywdzących, którzy obawiają się różnych konsekwencji ujawnienia przemocy (na przykład utraty źródeł finansowania, jeśli sprawca utrzymuje rodzinę, są uzależnieni emocjonalnie od sprawcy, mają drażliwe poczucie winy i wstydu, etc.). Tego rodzaju reakcje rodziców mogą z kolei wywołać w nauczycielach niechęć, gniew i bezradność. Jednak ci ostatni muszą pamiętać, że ich działania mają na celu przede wszystkim dobro dziecka, a nie krytykowanie i ocenianie rodziców, które może odstręczać ich od zaangażowania się w pomoc dziecku. Jeżeli rodzic ujawnia sygnały wskazujące na chęć współpracy, wówczas zadaniem wychowawcy jest poinformowanie go o koniecznym postępowaniu w takich sytuacjach. Jeśli zaś rodzic nie chce współpracować i stanowczo odmawia zaangażowania się w ochronę dziecka, obowiązkiem nauczyciela przedszkolnego i przedszkola jako instytucji jest wszczęcie procedury pomocowej, polegającej na:

- powiadomieniu sądu rodzinnego, którego zadaniem jest zbadanie sytuacji dziecka w miejscu jego zamieszkania oraz podjęcie odpowiednich kroków (wywiad kuratorski, spotkania z rodzicami, sąsiadami, nauczycielami w przedszkolu, ewentualna rozmowa z dzieckiem). Jest to podstawa wszczęcia przez sąd postępowania wyjaśniającego;
- złożeniu zawiadomienia do prokuratury, która uznając zarzuty, powinna w myśl przepisów obowiązującego w Polsce prawa złożyć zawiadomienie do sądu rodzinnego. Przedszkole i nauczyciele przedszkolni występują tutaj w charakterze czynnym i mają prawo do przedstawiania zebranych dowodów, takich jak zeznania świadków, zaświadczenia, dokumenty lekarskie, przedmioty (na przykład zniszczona odzież, ślady krwi na ubraniu) oraz materiały audio-wizualne;
- izolacji dziecka od sprawcy – w przypadku znęcania się nad rodziną i dziećmi oraz wykorzystywania seksualnego ten punkt postępowania jest konieczny. Jest to jednak znaczenie utrudnione z powodu faktu, że zatrzymanie sprawcy i areszt to w praktyce środki tymczasowe, nie zapewniające całkowitego bezpieczeństwa dziecku. Tu niezwykle ważna okazuje się rola przedszkola i nauczycieli w nieustannym monitorowaniu sytuacji dziecka i zgłaszaniu wszelkich zaobserwowanych nieprawidłowości i zagrożeń. W skrajnych przypadkach jedynym sposobem zabezpieczenia dziecka przed agresorem jest pogotowie opiekuńczo-wychowawcze lub dom dziecka, chociaż nie jest to całkowicie pozytywne rozwiązanie;
- przesłuchania dziecka – dzieci mogą zostać przesłuchane tylko przez sąd w obecności psychologa, jednak niekiedy ten punkt procedury jest kontrowersyjny, bowiem skłanianie dziecka do opowiadania o traumatycznych przeżyciach może kłaść się cieniem na

jego stanie psychicznym. Z kolei w przypadku kilkuletnich dzieci przesłuchania takie nie są raczej możliwe z powodu wcześniej opisanych niuansów wynikających z charakteru tej fazy rozwojowej. Istotnie utrudnia to uzyskanie bezpośrednich dowodów na obecność przemocy domowej;

- współpracy z innymi służbami – przedszkole angażuje się w szereg działań mających na celu socjalne, psychiczne i medyczne wsparcie dziecka, podejmowane we współpracy z lekarzami, pracownikami socjalnymi, kuratorami sądowymi, psychologami oraz innymi specjalistami.

Należy szczególnie podkreślić, że interwencja personelu przedszkolnego w związku z podejrzeniem stosowania wobec dziecka różnorodnej przemocy ze strony jego rodziny nie może być skoncentrowana tylko na jednym z trzech głównych uczestników relacji w rodzinie (rodzic krzywdzący, rodzic nie krzywdzący oraz dziecko). Powinna ona angażować podejmowanie działań w odniesieniu do wszystkich tych osób. Wówczas istnieje bowiem dużo większe prawdopodobieństwo, że interwencja przyniesie spodziewany efekt. Szczególnym warunkiem jej optymalizowania jest pozyskanie w rodzinie „sojusznika”, który podczas prowadzenia działań interwencyjnych będzie ochraniać dziecko niejako „od wewnątrz” w celu powstrzymywania sprawcy przemocy. Stąd też nauczyciele przedszkolni powinni wyraźnie rozróżniać te kwestie pomiędzy aktywnym sprawcą przemocy, a tym rodzicem, który nie krzywdzi i jest najczęściej biernym obserwatorem cierpienia dziecka oraz aktywnie wpływać na tego ostatniego, aby zaangażował się on w pomoc i ochronę dziecka. Generalnie jednak to, co na pewno powinien zrobić nauczyciel przedszkola to podjęcie wszelkich wysiłków w celu zapewnienia dziecku bezpieczeństwa oraz wzbudzenie wśród członków rodziny niegasnącej motywacji, aby sami zechcieli oni zaangażować się w proces zmiany tych destruktywnych dla rozwoju dziecka uwarunkowań.

Bibliografia

1. Browne K., Herbert M., *„Zapobieganie przemocy w rodzinie”*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1999;
2. Kałucka R., *„Postępowanie z małym dzieckiem i jego rodziną w przypadku podejrzenia przemocy domowej – zadania pracowników przedszkola”*, „Świat Problemów” 2014;

3. Karasowska A., Rymaszewska G., „Rozpoznawanie krzywdzenia dziecka” (w:) Zmarzlik J. (red.), „Przemoc w rodzinie wobec dziecka. Procedury interwencyjne w szkole”, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2011;
4. Morawska D., „Przemoc wobec dziecka”, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2011;
5. Różyńska J., *Przemoc wobec dzieci w rodzinie. Niezbędnik nauczyciela*, Centrum Praw Kobiet, Warszawa 2013;
6. Zmarzlik J., „Dziecko krzywdzone – specjalny klient”, wykład w Wyższej Szkole Psychologii Społecznej w Warszawie, Warszawa 2011;